UOT. 336

Türkan Azər qızı AZƏRİ
Odlar Yurdu Universiteti, bakalavr
e-poçt: turkanazeri936@gmail.com
Elmi rəhbər: i.f.d., dos. Xalıqova Nərgiz Şamil qızı
https://doi.org/10.30546/4.71.73001.2025.001.070

MÜHASİBATLIQ TƏLİMATLARI: SƏNƏDLƏŞMƏLƏR VƏ AUDİTORİYA STANDARTLARI

Xülasə

Tədqiqatın məqsədi - Mühasibat uçotunda mühasibatlıq təlimatlarının əsas aspektlərini müəyyənləşdirmək, sənədləşmə və standartların əhəmiyyətinin tədqiqi və ümumiləşdirilməsidir.

Tədqiqatın metodologiyası - Tədqiqat işində müqayisəli təhlil, nəzəri materialların ümumiləşdirilməsi, sistemli yanaşma və analiz metodlarından istifadə edilmişdir.

Tədqiqatın tətbiqi əhəmiyyəti - Aparılmış tədqiqatın nəticələri, müəyyənləşdirilmiş fikirlər mühasibat uçotunun nəzəriyyəsi, auditlərin gələcək fəaliyyətinin inkişafı üçün nəzərə alınıb, istifadə oluna bilər.

Tədqiqatın nəticələri - Sənədləşmələr və informasiya üzrə auditoriya standartlarına bələd olmaq, mühasibatlıqla bağlı təlimatları dərindən bilmək, bunları praktikada tətbiq edə bilmək bu sahə üzrə auditlərin işlərini doğru, şəffaf və sistemli şəkildə aparmalarını təmin edə bilər. Bundan əlavə, tədqiqat zamanı verilən tövsiyələr və fikirlər mühasibat uçotunda aparılan işlərin şəffaflığı, hesabatlılığı və məlumatlı qərar qəbulunu dəstəkləyən etibarlı maliyyə bazasının yaradılmasında əhəmiyyətli rol oynaya bilər.

Tədqiqatın orijinallığı və elmi yeniliyi - Həm beynəlxalq sferada, həm də ölkəmizdə mühasibatlıq üzrə əsas aspektlər araşdırılmış və sistemləşdirilmiş formada təqdim edilərək öyrənilmişdir.

Açar sözlər: mühasibat uçotu, GAAP, İFRS, təlimatlar, sənədləşmə, standartlar.

Giriş

Mürəkkəb iqtisadi dünyada dəqiq maliyyə hesabatı hər şeydən üstündür. O, məlumatlı qərarların qəbulu, normativlərə uyğunluq və ümumi şəffaflıq üçün əsas rol oynayır. Bu sahədə mühasibat uçotu qaydaları mühüm rol oynayır və maliyyə məlumatlarının uçotu, hesabatı və auditi üçün çərçivə təmin edir. Mühasibat uçotu təlimatlarının iki əsas komponenti sənədlər və auditoriya standartlarıdır.

Mühasibatlıq təlimatları, sənədləşmələr və auditoriya standartları iş dünyasında maliyyə hesabatlarının doğruluğu, dəqiqliyi və dəstəklənməsi üçün əsaslı struktur hesab olunur. Bu standartlar və təlimatlar müəssisələrin maliyyə məlumatlarını qeyd etmək, hazırlamaq və nəzarət etmək üçün təyin edilmiş yolları sistemləşdirir. Hesabat və audit prosedurları arasındakı əlaqələr şirkətlərin maliyyə işləri üzərində müvafiq nəzarəti və təhlükəsizliyi təmin etmələrinə kömək edir. [6, s.360]

Mühasibatlıq təlimatları maliyyə hesabatlarının standart formalarını, dəstəkləyici sənədləri və hesabat prosedurlarını təyin edir. Bu standartlar maliyyə məlumatlarının bərpasından, işə götürülməsindən və maliyyə məlumatlarının birləşdirilməsindən məsuliyyət daşıyanlar üçün bir çərçivə təşkil edir. Əsasən, bunlar maliyyə hesabatlarının etibarlı və standart olaraq qeyd edilməsinə kömək edir.

Sənədləşmələr mühasibat işlərində istifadə olunan sənədlərin hazırlanması və saxlanılması prosesini təyin edir. Bu özü də, hesabatların doğruluğunu təmin etməyə kömək edir və maliyyə məlumatlarının işlənməsində təhlükəsizlik və effektivliyi artırır. [9, s.78]

Audit standartları isə auditorların maliyyə məlumatlarının doğruluğunu, dəqiqliyini və düzgün təmsilini təmin etmək üçün nəzarət proseslərini təyin edir. Bu standartlar auditorların maliyyə hesabatlarını müzakirə edir və auditoriya tərəfindən icra olunan audit proseslərini təyin edir.

Bu üç sahə bir-birinə toxunur və maliyyə məlumatlarının doğruluğu və dəqiqliyi üçün müşayiət təmin edir. Mühasibatlıq təlimatları və sənədləşmələr maliyyə məlumatlarının hazırlanması və işlənməsində standartları təyin edir, auditoriya standartları isə maliyyə hesabatlarının nəzarət proseslərini nəzərdə tutur. Bu standartlar və təlimatlar şirkətlərin maliyyə məlumatları ilə bağlı dəqiqliyi və məsuliyyəti təmin etməkdə kömək edir. [12]

Mühasibatlıq təlimatları. Mühasibat uçotunda maliyyə məlumatlarının düzgün şəkildə təqdim olunmasını təmin edən xüsusi prinsiplər və təlimatlar mövcuddur. Bu prinsiplər təkcə maliyyə hesabatlarının hazırlanmasına rəhbərlik etmir, eləcə də istər daxili, istərsə də xarici auditoriyanın, təşkilatın maliyyə sağlamlığını və fəaliyyətini qiymətləndirdiyi standartların müəyyən edilməsində mühüm rol oynayır.

Mühasibat uçotu qaydaları təşkilat daxilində maliyyə əməliyyatlarının necə qeydə alınmalı, hesabat verilməli və təhlil edilməli olduğuna dair plan kimi xidmət edir. Bu təlimatlar dəqiq maliyyə qeydlərinin aparılması, qərarların qəbul edilməsini asanlaşdırmaq və tənzimləyici standartlara uyğunluğu təmin etmək üçün vacibdir. Gəlin mühasibat uçotu üzrə təlimatların əhəmiyyətini və əsas aspektlərini daha dərindən araşdıraq. [2; 5]

Bu təlimatlardan birincisi standartlaşdırma və ardıcıllıqdır. Mühasibat uçotu qaydaları maliyyə əməliyyatlarının uçotu üçün standartlaşdırılmış çərçivə təmin edir. Bu təlimatlarda qeyd olunan ardıcıl təcrübələrə riayət etməklə təşkilatlar maliyyə hesabatları proseslərində vahidliyi təmin edə bilirlər. Bu ardıcıllıq təşkilatın maliyyə fəaliyyətini qiymətləndirmək üçün maliyyə hesabatlarına etibar edən investorlar və tənzimləyici orqanlar kimi maraqlı tərəflər üçün çox vacibdir.

Bir çox yurisdiksiyalarda mühasibat uçotu qaydaları qanuni tələblərə və sənaye standartlarına uyğunluğunu təmin etmək üçün tənzimləyici orqanlar tərəfindən müəyyən edilir. Məsələn, ABŞ-da Maliyyə Uçotu Standartları Şurası (FASB) Ümumi Qəbul Edilmiş Mühasibat Uçotu Prinsiplərini (GAAP) müəyyən edir, Beynəlxalq Mühasibat Uçotu Standartları Şurası (IASB) isə qlobal miqyasda Beynəlxalq Maliyyə Hesabatları Standartlarını (IFRS) dərc edir. Bu qaydalara riayət etmək təşkilatlara cəzalardan, məhkəmə çəkişmələrindən və uyğunsuzluq nəticəsində nüfuza zərər vurmaqdan qaçmağa kömək edir. [8, s.145]

Ümumi Qəbul Edilmiş Mühasibat Prinsipləri (GAAP) şirkətlərin Birləşmiş Ştatlarda maliyyə hesabatlarını tərtib etmək üçün istifadə etdikləri standartlaşdırılmış mühasibat uçotu prinsipləri, standartları və prosedurları toplusuna istinad edir. GAAP müxtəlif təşkilatlar və sənayelər üzrə maliyyə hesabatlarında ardıcıllıq, müqayisəlilik və şəffaflığı təmin edərək, maliyyə hesabatlarının necə aparılacağına dair çərçivə təqdim edir.

GAAP-ın əsas xüsusiyyətləri bunlardır:

Uyğunluq: Maliyyə məlumatları istifadəçilərin qərar qəbuletmə ehtiyaclarına uyğun olmalıdır. Bu o deməkdir ki, o, vaxtında, proqnozlaşdırıcı və təsdiqedici olmalıdır.

Etibarlılıq: Maliyyə məlumatları etibarlı olmalıdır, yəni yoxlanıla bilən, neytral və ya əhəmiyyətli səhvlər burada olmamalıdır. İstifadəçilər təqdim olunan məlumatların düzgünlüyündən və tamlığından əmin ola bilməlidirlər.

Ardıcıllıq: Mühasibat uçotu metodları və prinsipləri bir dövrdən digərinə və müxtəlif müəssisələr arasında ardıcıl şəkildə tətbiq edilməlidir. Ardıcıllıq istifadəçilərə maliyyə məlumatlarını zamanla və şirkətlər arasında müqayisə etməyə imkan verir.

Müqayisəlilik: Maliyyə məlumatları həm eyni müəssisə daxilində müxtəlif dövrlərdə, həm də müxtəlif müəssisələr arasında müqayisə oluna bilən olmalıdır. Bu, istifadəçilərə mənalı müqayisələr aparmağa və trendləri təhlil etməyə imkan verir. [1; 10]

Əhəmiyyətlilik: Maliyyə məlumatları istifadəçilərin qərar qəbuletmə ehtiyaclarını nəzərə alacaq şəkildə təqdim edilməlidir. Əhəmiyyətlilik obyektin xarakterinə və ölçüsünə əsasən qiymətləndirilir və qeyri-əhəmiyyətli məlumatların ayrıca açıqlanmasına ehtiyac olmur.

Mühafizəkarlıq: Qeyri-müəyyənlik hallarında, GAAP maliyyə hesabatlarının şişirdilməməsini təmin etmək üçün konservativ təxminlərdən və yanaşmalardan istifadəni təşviq edir. Bu, maliyyə fəaliyyəti və vəziyyəti haqqında həddindən artıq optimist hesabatın qarşısını almağa kömək edir.

GAAP Birləşmiş Ştatlarda mühasibat uçotu standartlarının yaradılması üçün Qiymətli Kağızlar və Birja Komissiyası (SEC) tərəfindən tanınan müstəqil təşkilat olan Maliyyə Mühasibat Uçotu Standartları Şurası (FASB) tərəfindən işlənib hazırlanır və saxlanılır. GAAP maliyyə hesabatları üçün hərtərəfli çərçivə təqdim etsə də, qeyd etmək lazımdır ki, o, hər bir vəziyyət üçün uyğun olmaya bilər və şirkətlər maliyyə vəziyyəti və fəaliyyəti haqqında tam təsəvvür yaratmaq üçün GAAP-ı əlavə açıqlamalar və ya izahatlar ilə tamamlamalı ola bilər. [3; 9]

Maliyyə Hesabatlarının Beynəlxalq Standartları (İFRS): İFRS Beynəlxalq Mühasibat Uçotu Standartları Şurası (IASB) tərəfindən hazırlanmış mühasibat uçotu standartları toplusudur. İFRS maliyyə hesabatlarının şəffaflığını, müqayisəliliyini və etibarlılığını artırmaq məqsədi ilə maliyyə hesabatlarının hazırlanması və təqdim edilməsi üçün qlobal səviyyədə qəbul edilmiş çərçivə təqdim edir. O, dünyanın bir çox ölkələrində şirkətlər tərəfindən istifadə olunur, sərhədlər boyu maliyyə hesabatlarında ardıcıllıq və müqayisəliliyi təşviq edir. [3; 10]

İFRS dünyanın bir çox ölkələrində şirkətlər tərəfindən beynəlxalq sərhədlər boyu maliyyə hesabatlarında ardıcıllıq və müqayisəliliyi asanlaşdıraraq istifadə olunur. Bu, bir çox ölkədə fəaliyyət göstərən və ya sərmayə qoyan transmilli şirkətlər və investorlar üçün xüsusilə vacibdir.

İFRS prinsiplərə əsaslanır, yəni o, konkret əməliyyatlar və ya sənayelər üçün təfərrüatlı qaydalar deyil, maliyyə hesabatları üçün geniş prinsiplər və məqsədlər təmin edir. Bu, tətbiqdə daha çox çevikliyə imkan verir və standartların təfsirində və tətbiqində peşəkar mühakimə yürütməyi təşviq edir.

İFRS-ə uyğun olaraq hazırlanmış maliyyə hesabatları müəssisənin maliyyə vəziyyəti, fəaliyyəti və pul vəsaitlərinin hərəkəti haqqında doğru və ədalətli mənzərəni təqdim etməlidir. Bu, müvafiq uçot siyasəti və təxminlərin müvafiq açıqlamaları da daxil olmaqla, şəffaf və qərəzsiz məlumatların təqdim edilməsini tələb edir.

Ardıcıllıq və müqayisəlilik İFRS-in işləməsində əsas prinsiplərdəndir. İFRS müxtəlif müəssisələr və sənayelər üzrə ardıcıl şəkildə tətbiq olunan ümumi mühasibat uçotu standartlarını təmin etməklə maliyyə hesabatlarında ardıcıllığı və müqayisəliliyi təşviq etmək məqsədi daşıyır. Bu, istifadəçilərə şirkətlər arasında və zamanla maliyyə məlumatlarını mənalı müqayisə etməyə imkan verir.

İFRS əsasında hazırlanmış maliyyə məlumatları istifadəçilərin qərar qəbuletmə ehtiyaclarına uyğun olmalı və əməliyyatların və hadisələrin iqtisadi mahiyyətini etibarlı şəkildə təmsil etməlidir. Bunun üçün əhəmiyyətli, etibarlı və qərəzli və ya təhrif olunmayan məlumatların təqdim edilməsi tələb olunur. [8, s.130]

İFRS maliyyə hesabatlarının istifadəçilərinin müəssisənin maliyyə vəziyyətini, fəaliyyətini və risklərini anlamaq üçün lazım olan bütün müvafiq məlumatlara çıxışını təmin etmək üçün geniş açıqlama tələblərini ehtiva edir. Açıqlamalar maliyyə hesabatlarında təqdim olunan maddələr üçün əlavə kontekst və izahatlar təqdim edir.

IASB yaranan problemləri həll etmək, aydınlığı artırmaq və maliyyə hesabatlarının keyfiyyətini artırmaq üçün İFRS-ni davamlı olaraq nəzərdən keçirir və yeniləyir. İFRS-nin müvafiq olaraq qalmasını və istifadəçilərin ehtiyaclarına cavab verməsini təmin etmək üçün standartların müəyyən edilməsi prosesində maraqlı tərəflərin rəyi və daxilolmaları nəzərə alınır.

Yuxarıda göstərdiyim xüsusiyyətlər İFRS-nin əsas xüsusiyyətləri olub, onun qlobal miqyasda maliyyə hesabatlarında şəffaflığın, müqayisəliliyin və etimadın təşviqində mühüm rol oynamasında və bütün dünyada kapital bazarlarının səmərəliliyinə və bütövlüyünə töhfə verməsində rol oynayır. [10, s.209]

Daha sonra mühasibat uçotunda mühasibatlıq təlimatlarının daha biri gəlirlərin tanınmasıdır. Burada təlimatlar gəlirlərin tanınması, malların və ya xidmətlərin satışından əldə edilən gəlirin tanınması üçün təşkilatın maliyyə fəaliyyətini dəqiq əks etdirmək üçün vacibdir. Gəlirlərin tanınması prinsipləri, pul vəsaitlərinin nə vaxt alınmasından asılı olmayaraq, gəlirin əldə edildiyi və realizə edildiyi zaman tanınmasını təmin edir.

Gəlirlərin tanınmasının əsas istiqamətləri tanınma vaxtı (gəlir ümumiyyətlə əldə edildikdə və reallaşdırıldıqda və ya həyata keçirildikdə tanınmalıdır. Bu o deməkdir ki, satıcı əmtəə və ya xidmətlər üzərində nəzarəti müştəriyə verib, qiymət sabit və ya müəyyən edilə bilər və yığım

mümkünlüyü əsaslı şəkildə təmin olunmalıdır), icra öhdəlikləri (gəlirlərin tanınması müştərilərə mal və ya xidmətlərin ötürülməsi vədləri olan icra öhdəliklərinin müəyyən edilməsini və uçotunu əhatə edə bilər. Müqavilədə hər bir fərqli icra öhdəliyi ayrıca uçota alınmalıdır), gəlirin ölçülməsi (tanınmış gəlirin məbləği satıcının mal və ya xidmətlər müqabilində almağı gözlədiyi ödənişi əks etdirməlidir. Buraya nağd pul, debitor borcları və ya digər ödənişlər daxil ola bilər), əməliyyat qiymətinin bölüşdürülməsi (əgər müqavilə bir neçə icra öhdəliyini ehtiva edirsə, əməliyyat qiyməti hər bir öhdəliyə onun müstəqil satış qiymətinə əsasən bölüşdürülməlidir. Bu, gəlirin müştəriyə çatdırılan dəyərə mütənasib olaraq tanınmasını təmin edir) və müqavilə dəyişiklikləri (gəlirlərin tanınmasına icra öhdəliklərinin həcmi, qiymətində və ya vaxtında dəyişikliklər kimi müqavilə dəyişiklikləri təsir göstərə bilər. Şirkətlər dəyişikliklərin onların gəlirlərinin tanınmasına təsirini qiymətləndirməli və müvafiq düzəlişlər etməlidir)-dir. Bu istiqamətlər prinsiplərə əsaslanan rəhbərliyi təmin edir və şirkətlərdən prinsipləri öz xüsusi şəraitlərinə tətbiq edərkən mühakimə yürütməyi tələb edir. Səmərəli gəlirin tanınması təcrübələri investorlara, kreditorlara və digər maraqlı tərəflərə şirkətin maliyyə fəaliyyəti haqqında dəqiq və etibarlı məlumat vermək üçün vacibdir. [6, s.148]

Mühasibatlıq təlimatlarında gəlirlərin tanınmasından danışdıq, indi isə burada daha bir önəmli məqam xərclərin tanınmasıdır. Xərclər uyğunluq prinsipinə əsaslanaraq, gəlir əldə etmək üçün çəkildikləri dövrdə tanınmalıdır. Bu, xərclərin onların əldə etməyə kömək etdikləri gəlirlə dəqiq uyğunlaşdırılmasını təmin edir, nəticədə gəlirliliyin daha dəqiq təsviri olur.

Hesablama əsaslı mühasibat uçotu xərclərin tanınmasının əsas nüanslarından biridir. Xərclərin tanınması mühasibat uçotunun hesablama metoduna əsaslanır ki, bu da gəlir və xərcləri pul vəsaitlərinin nə vaxt qəbul edildiyi və ya ödənilməsindən asılı olmayaraq, onlar əldə edildikdə və ya yarandıqda tanıyır. Bu, gəlirləri və xərcləri yalnız nağd pul alındıqda və ya ödənildikdə tanıyan nağd pul əsaslı mühasibat uçotu ilə ziddiyyət təşkil edir.

Sistemli bölüşdürmə də xərclərin tanınmasının bir hissəsidir. Bəzi xərclər, xüsusən də uzunmüddətli aktivlər və ya xidmətlər üçün birdən-birə deyil, zamanla tanınır. Bu, aktivlərin amortizasiyası və ya əvvəlcədən ödənilmiş xərclərin amortizasiyası kimi təşkilata fayda təmin etdiyi dövrlər üzrə xərclərin sistematik şəkildə bölüşdürülməsini nəzərdə tutur.

Gəlirlərlə uyğunluq da burada əsasdır. Xərclər və gəlirlər arasında səbəb-nəticə əlaqəsini əks etdirən eyni hesabat dövründə əldə etməyə kömək edən gəlirlərlə uyğunlaşdırılmalıdır. Bu, maliyyə hesabatlarının təşkilatın gəlirliliyini və fəaliyyətini düzgün əks etdirməsini təmin edir. [5, s.80]

Xərclərin tanınması Birləşmiş Ştatlarda Ümumi Qəbul Edilmiş Mühasibat Uçotu Prinsipləri (GAAP) və qlobal miqyasda Beynəlxalq Maliyyə Hesabatı Standartları (İFRS) kimi mühasibat standartları ilə tənzimlənir. Bu standartlar xərclərin nə vaxt və necə tanınması ilə bağlı təlimat verir, lakin onlar həmçinin şirkətlərə mühakimə yürütməyə və öz spesifik şəraitlərinə prinsiplər tətbiq etməyə imkan verir. Xərclərin effektiv tanınması təcrübələri investorlara, kreditorlara və digər maraqlı tərəflərə şirkətin maliyyə göstəriciləri haqqında dəqiq və etibarlı məlumat vermək üçün vacibdir. [4, 13]

Təlimatlar balans hesabatında aktivlərin necə qiymətləndirilməsini, o cümlədən tarixi dəyər, ədalətli dəyər və daha aşağı dəyər və ya bazar dəyəri metodlarını diktə edir. Düzgün qiymətləndirmə aktivlərin təşkilata iqtisadi dəyərini əks etdirən məbləğlərdə təqdim olunmasını təmin edir, buna görə də aktivin qiymətləndirilməsi mühasibatlıq təlimatlarının əsas aspektlərindən biridir.

Aktivin qiymətləndirilməsindən əlavə öhdəliyin tanınması da mühasibatlıq təlimatlarına daxildir. Kreditlər, kreditor borcları və hesablanmış xərclər kimi öhdəliklər yarandıqda tanınmalıdır. Öhdəliyin düzgün tanınması təşkilatın maliyyə hesabatlarının onun maliyyə öhdəliklərini düzgün əks etdirməsini təmin edir.

Maliyyə hesabatının təqdimatı da təlimatlardan biridir. Təlimatlar aydınlıq və şəffaflığı təmin etmək üçün maliyyə hesabatlarının necə strukturlaşdırılmalı və təqdim edilməli olduğunu diktə edir. Buraya balans hesabatının formatı və məzmunu, mənfəət və zərər haqqında hesabat, pul vəsaitlərinin hərəkəti haqqında hesabat və maliyyə hesabatlarına qeydlər daxildir.

Beləliklə, mühasibat uçotu qaydaları biznes təcrübələrində, tənzimləyici tələblərdə və beynəlxalq standartlarda dəyişikliklərə cavab olaraq davamlı surətdə təkmilləşir. Bu qaydalara əməl etmək mühasibat uçotu mütəxəssisləri üçün uyğunluğu təmin etmək və dəqiq və etibarlı maliyyə məlumatlarını təmin etmək üçün vacibdir. [12, s.204]

Mühasibat uçotunda sənədləşmə

Sənədlər hər bir hadisə və ya fəaliyyətin maliyyə hesabatını verir və buna görə də əməliyyatların düzgünlüyünü və tamlığını təmin edir. Buraya xərclər, gəlirlər, ehtiyatlar, işçi heyəti və digər əməliyyat növləri daxildir. Müvafiq sənədlər baş verənləri sübut edir və uyğunsuzluqları araşdırmaq üçün məlumat verir.

Mühasibat uçotunda sənədləşmə maliyyə əməliyyatlarının və əlaqəli məlumatların sistematik qeydinə və saxlanmasına aiddir. O, düzgün maliyyə hesabatının, normativ tələblərə uyğunluğun və effektiv daxili nəzarətin əsası kimi xidmət edir. Dəqiq və etibarlı maliyyə uçotunun aparılması, tənzimləyici tələblərə uyğunluğun təmin edilməsi, auditin aparılmasına köməklik edilməsi və maliyyə əməliyyatlarının sübutlarının təmin edilməsi üçün müvafiq sənədlər vacibdir. Mühasibat uçotunda sənədləşmə, bir şirkətin maliyyə və hesablama proseslərində məlumatların doğru şəkildə qeyd olunması, təsvir edilməsi və saxlanması üçün əsaslı bir prosesdir. Bu sənədləşmə prosesi şirkətin finansal məlumatlarının düzgün idarə olunmasını və müəyyən standartlara uyğunluğunu təmin edir. Mühasibat uçotunda sənədləşmənin geniş bir şəkildə təsvirinə baxsaq, aşağıda göstərdiyim istiqamətləri nəzərə alıb, detallı öyrənə bilərik.

Mühasibat politikaları və prosedurları: Şirkət, mühasibat proseslərini idarə etmək üçün müəyyən mühasibat siyasətləri və prosedurları qeyd etməlidir. Bu siyasət və prosedurlar maliyyə məlumatlarının qeyd olunma, təsdiq olunma, təhlil olunma və hesabatların hazırlanması ilə bağlı təyin edilmiş qaydaları və prosedurları əhatə edir. [2; 12]

İş dəyərləndirmələri və istifadəçilər: Mühasibat sənədləri şirkətin iş dəyərləndirmələrini dəstəkləmək üçün istifadə olunur. Bu sənədlər maliyyə performansını izləmək, məlumatların analizini etmək və qərarlarını verərkən rəhbərlərə kömək edir.

Mühasibat nəzarəti: Sənədlər mühasibat nəzarəti tədbirlərinin həyata keçirilməsinə dəstək olur. Bu, maliyyə məlumatlarının doğruluğunu, əməliyyatların təhlili və risklərin idarə edilməsini təmin etməyə kömək edir.

Hesabatların hazırlanması: Mühasibat sənədləri maliyyə hesabatlarının hazırlanması üçün istifadə olunur. Bu sənədlər maliyyə məlumatlarının toplanması, qeyd olunması, təsdiqlənməsi və hesabatların hazırlanması üçün lazımi məlumatları təmin edir.

Auditlər və təhlil: Mühasibat sənədləri şirkətin auditləri üçün əsas təşkil edir. Auditlər maliyyə məlumatlarının doğruluğunu, əməliyyatların effektivliyini və qaydaların uyğunluğunu yoxlamaq üçün həyata keçirilir. Mühasibat sənədləri audit prosesini dəstəkləyən əsas mənbələrdir. [1, s. 428]

Qanuni tələblər və tənzimləmələr: Mühasibat sənədləri qanuni tələblərə və müvafiq tənzimləmələrə uyğun olmalıdır. Bu, maliyyə məlumatlarının hazırlanması və raportlaşdırılmasına dair qaydalara və tələblərə riayət etməni təmin edir.

Müqavilələr və daxili sənədlər: Şirkətin müqavilələri, anlaşmaları və daxili sənədləri də mühasibat sənədləri ilə əlaqəlidir. Bu sənədlər maliyyə məlumatlarının qeyd olunmasına və daxili nəzarət proseslərinin idarə olunmasına dəstək olur.

Yuxarıda mühasibat uçotunda sənədləşməni təhlil edib, detallı şəkildə izahını verdik. İndi isə mühasibat uçotunda sənədləşməni növlərinə görə ayırıb, onların nə üçün və harada istifadə olunduğunu detallı şəkildə göstərək: [2, s.306]

- Uçotun aparılması: Müvafiq sənədləşdirmə alışlar, satışlar, xərclər və gəlirlər daxil olmaqla, bütün maliyyə əməliyyatlarının vaxtında və dəqiq qeyd edilməsini nəzərdə tutur. Hər bir əməliyyat hesab-fakturalar, qəbzlər, bank çıxarışları və müqavilələr kimi müvafiq mənbə sənədləri ilə dəstəklənməlidir;

- Mənbə sənədləri: Mənbə sənədləri maliyyə əməliyyatlarının baş verməsi və etibarlılığını sübut edir. Onlar mühasibat uçotunda qeydlərin aparılması üçün əsas rolunu oynayır və maliyyə

məlumatlarının düzgünlüyünü və tamlığını təmin etməyə kömək edir. Ümumi mənbə sənədlərinə satış hesab-fakturaları, satınalma sifarişləri, çeklər və bank çıxarışları daxildir;

- Jurnal qeydləri: Əməliyyatlar mühasibat uçotu sistemində qeydə alındıqdan sonra onlar adətən jurnal qeydlərində ümumiləşdirilir. Jurnal qeydləri tarixi, məbləği, təsirə məruz qalan hesabları və hər bir əməliyyatın qısa təsvirini sənədləşdirir. Sonra bu qeydlər maliyyə hesabatlarının hazırlanması üçün əsas təşkil edən baş kitabda yerləşdirilir;

- Baş kitab: Baş kitab təşkilat üçün bütün mühasibat əməliyyatlarının mərkəzi deposudur. O, aktivlər, öhdəliklər, kapital, gəlirlər və xərclər üçün fərdi hesabları ehtiva edir. Baş kitabdakı sənədlər təşkilatın maliyyə fəaliyyətinin hərtərəfli qeydini təmin edir və bu, təhlil, hesabat və qərarların qəbulu üçün istifadə edilə bilər. [6, s.140];

- Daxili nəzarət: Sənədləşdirmə maliyyə hesabatları üzərində effektiv daxili nəzarətin yaradılması və saxlanması üçün vacibdir. Daxili nəzarət əməliyyatların düzgün təsdiqlənməsini, qeydə alınmasını və nəzərdən keçirilməsini təmin etməklə maliyyə hesabatlarında səhvlərin, saxtakarlığın və təhriflərin qarşısını almağa kömək edir. Nəzarət prosedurları və siyasətlərinin sənədləşdirilməsi işçilərin əməl etmələri üçün yol xəritəsini təmin edir və ardıcıllığı və hesabatlılığı təmin etməyə kömək edir;

- Audit trail: Sənədləşdirmə əməliyyatların başlanğıcından maliyyə hesabatlarına yekun daxil edilməsinə qədər izlənilməsinə imkan verən audit izi yaradır. Audit izi auditorlara və maraqlı tərəflərə əməliyyatların mühasibat uçotu prinsiplərinə və qaydalarına uyğun olaraq dəqiq qeyd edildiyinə və hesabat verildiyinə əminlik verir. [10];

- Uyğunluq və hesabatlar: Tənzimləyici tələblərə və maliyyə hesabatı standartlarına uyğunluq üçün müvafiq sənədlər vacibdir. O, təşkilatlara Ümumi Qəbul Edilmiş Mühasibat Uçotu Prinsipləri (GAAP) və ya Beynəlxalq Maliyyə Hesabatı Standartları (IFRS) kimi müvafiq mühasibat uçotu prinsiplərinə uyğun gələn dəqiq və etibarlı maliyyə hesabatları hazırlamağa imkan verir;

Mühasibat uçotunda sənədləşmə prosesi şirkətin maliyyə məlumatlarının doğru və etibarlı bir şəkildə idarə olunmasının əsasını təşkil edir. Yaxşı təşkil olunmuş və effektiv sənədləşmə prosesi şirkətin maliyyə proseslərini düzgün şəkildə idarə etməsinə, auditlərə hazır olmasına və qanuni tələblərə uyğunluğunu təmin etməsinə kömək edir. [1, s.410]

Mühasibatlıqda auditoriya standartları

Mühasibat uçotunda auditoriya standartları müxtəlif maraqlı tərəflərin xüsusi ehtiyaclarını və gözləntilərini ödəmək üçün maliyyə hesabatlarını uyğunlaşdırmaqla istifadə olunan prinsip və təcrübələrə istinad edir. Bu maraqlı tərəflərə investorlar, kreditorlar, tənzimləyicilər, rəhbərlik, işçiləri və maliyyə məlumatlarının digər istifadəçiləri daxildir. Auditoriya standartları müxtəlif istifadəçilərin müxtəlif məlumat ehtiyaclarına və üstünlüklərinə malik olduğunu qəbul edir və mühasibat hesabatlarının uyğunluğu, aydınlığı və faydalılığını təmin etmək üçün müvafiq olaraq fərdiləşdirilməlidir. [2, s.320]

Əsas auditoriya standartları ümumiyyətlə aşağıdakıları əhatə edir:

Ədalət və obyektivlik: Auditorlar işlərini ədalətli və obyektiv bir şəkildə yerinə yetirməlidirlər. Bu, müstəqil fikir vermək üçün məlumatları obyektiv və səmimi bir şəkildə qiymətləndirmələri deməkdir.

Müstəqil professional yetərlilik: Auditorlar auditoriya fəaliyyətləri üçün tələb olunan yüksək səviyyədə müstəqil və peşəkar bilik və təcrübəyə malik olmalıdırlar.

Ətraflı planlaşdırma və qiymətləndirmə: Auditorlar ətraflı planlaşdırma və qiymətləndirmə prosesləri tətbiq etməlidirlər ki, bu, audit tədqiqatının effektivliyini təmin edir.

Maliyyə məlumatlarının şəffaflığının yoxlanılması: Auditorlar, maliyyə hesabatlarındakı həqiqi və şəffaf referansını və məlumatların düzgünlüyünü yoxlamaqla məsuliyyət daşırlar.

Audit təhlükəsini anlama və idarəetmə: Auditorlar audit tədqiqatı əsasında təhlükələri müəyyənləşdirməli və idarə etməlidirlər ki, bu, auditoriya nəticələrini təsdiqləmək və onların doğruluğunu təmin etmək üçün vacibdir.

Audit nəticələrinin kommunikasiyası: Auditorlar audit tədqiqatının nəticələrini, tapıntılarını və

nəticələrini effektiv və açıq bir şəkildə məlumatların istifadəçilərinə kommunikasiya etməlidirlər.

Bu standartlar auditorlar tərəfindən qlobal auditoriya orqanizasiyaları tərəfindən tətbiq olunur və maliyyə auditorları üçün məsuliyyət daşıyan bir çox auditoriya təşkilatı tərəfindən müəyyən edilir. Vacib və əhəmiyyətli auditoriya standartlarının bir qrupu Auditoriya Standartları Şurası (Auditing Standards Board) və Dünya Mühasibat Federasiyası (IFAC) tərəfindən dünya səviyyəsində təmin edilir. Bu standartlar auditorların qlobal auditoriya standartlarına və qanuni tələblərə uyğunluğunu təmin edir. [4, 9]

Auditoriya standartlarına aşağıdakıları da misal göstərə bilərik. [1, s.450]

İnvestor mərkəzli hesabat, investor ehtiyacları: İnvestorlar adətən təşkilatın maliyyə fəaliyyətini, sabitliyini və inkişaf perspektivlərini qiymətləndirməyə kömək edən məlumat axtarırlar. Onlar gəlirlilik, likvidlik, ödəmə qabiliyyəti və potensial risklərlə maraqlanırlar.

Əsas metriklər: İnvestorlar üçün mühasibat hesabatları tez-tez səhm üzrə mənfəət (EPS), investisiya gəliri (ROI), pul vəsaitlərinin hərəkəti və borc-kapital nisbəti kimi maliyyə əmsalları kimi əsas maliyyə göstəricilərinə diqqət yetirir.

Gələcəkyönümlü məlumatlar: İnvestorlar həmçinin şirkətin gələcək perspektivlərini anlamaq üçün rəhbərliyin müzakirəsi və təhlili, proqnozlar və strateji planlar kimi gələcəyə hesablanmış məlumatları qiymətləndirə bilərlər.

Kreditor yönümlü hesabatlılıq, Kredit riskinin qiymətləndirilməsi: Kreditorlar, o cümlədən banklar və kreditorlar, ilk növbədə təşkilatın kredit qabiliyyəti və borclarını ödəmə qabiliyyəti ilə maraqlanırlar. Onlar likvidlik, müsbət nəticə əldə etmək üçün faydalanma və borc xidmətlərinin əhatə dairəsi kimi amillərə diqqət yetirirlər.

Borc müqavilələri: Kreditorlar üçün mühasibat uçotu hesabatlarına təşkilatın maliyyə sağlamlığına təsir edən borc müqavilələrinə, kredit müqavilələrinə və digər müqavilə öhdəliklərinə uyğunluq haqqında məlumatlar daxil ola bilər.

Girovun qiymətləndirilməsi: Kreditorlar həmçinin kreditlərin və ya kredit vasitələrinin təmin edilməsi üçün təşkilat tərəfindən girov qoyulmuş girov aktivlərinin dəyərini və keyfiyyətini qiymətləndirə bilərlər.

Hüquqi və tənzimləyici tələblər: Mühasibat hesabatları Amerika Birləşmiş Ştatlarında Qiymətli Kağızlar və Birja Komissiyası (SEC) və ya Birləşmiş Krallıqda Maliyyə Hesabatları Şurası (FRC) kimi tənzimləyici orqanlar tərəfindən müəyyən edilmiş müvafiq qanunlara, qaydalara və mühasibat uçotu standartlarına uyğun olmalıdır.

Şəffaflıq və açıqlamalar: Tənzimləyici standartlar maraqlı tərəflərin qərarların qəbulu və təhlili üçün dəqiq və etibarlı məlumatlara çıxışını təmin etməklə şəffaflığı və müvafiq maliyyə məlumatlarının tam açıqlanmasını vurğulayır.

Vaxta nəzarət və əlçatanlıq: Mühasibat hesabatları tənzimləyici sənədlərin təqdim edilməsi üçün son tarixlərə riayət etmək və maraqlı tərəflər üçün əlçatanlığı təmin etməklə vaxtında hazırlanmalı və yayılmalıdır. [4]

Rəhbərlik hesabatı və daxili qərarların qəbulu: İdarəetmə uçotu hesabatları təşkilat daxilində daxili qərar qəbuletmə proseslərini dəstəkləmək üçün vaxtında və müvafiq məlumat vermək üçün nəzərdə tutulmuşdur.

Büdcələr və proqnozlar: Rəhbərliyin hesabatlarına tez-tez büdcələr, proqnozlar, fərqlərin təhlili və əsas fəaliyyət göstəriciləri (KPI) daxildir ki, rəhbərlik performansa nəzarət etmək, resursları bölüşdürmək və strateji təşəbbüsləri qiymətləndirmək üçün kömək edir.

Əməliyyat anlayışları: Rəhbərlik hesabatları həmçinin əməliyyat səmərəliliyi, məsrəf strukturları, məhsulun gəlirliliyi və təşkilatın maliyyə göstəricilərinə təsir edən digər amillər haqqında məlumat verə bilər.

Kommunikasiyanın uyğunlaşdırılması və müxtəlif auditoriyalar üçün fərdiləşdirmə: Mühasibat hesabatları müvafiq dil, format və təfərrüat səviyyələrindən istifadə etməklə müxtəlif istifadəçi qruplarının xüsusi ehtiyaclarını ödəmək üçün tərtib edilməlidir.

Aydınlıq və konkretlik: Mühasibat hesabatları aydın, qısa və asan başadüşülən olmalıdır, əsas

mesajları gizlədə bilən texniki jarqon və ya mürəkkəb terminologiyadan qaçınmalıdır.

Vizual vasitələrdən istifadə: Diaqramlar, qrafiklər, cədvəllər və digər əyani vəsaitlər mühasibat hesabatlarının oxunaqlılığını və başa düşülməsini artıra bilər, mürəkkəb maliyyə məlumatlarını istifadəçilər üçün daha əlçatan edir.

Yekun olaraq, mühasibat uçotunda auditoriya standartları maraqlı tərəflərin müxtəlif ehtiyaclarını və üstünlüklərini tanıyır və maliyyə hesabatlarını bu ehtiyacları effektiv şəkildə ödəmək üçün fərdiləşdirməyi hədəfləyir. Müxtəlif istifadəçi qruplarının unikal tələblərini başa düşmək və ünsiyyət və şəffaflıq sahəsində ən yaxşı təcrübələrə riayət etməklə təşkilatlar mühasibat hesabatlarının məlumatlı, müvafiq və qərarların qəbulu və təhlili üçün dəyərli olmasını təmin edə bilərlər.

Nəticə

Yekun olaraq, mühasibatlıq təlimatları: sənədləşmələr və auditoriya standartlarına dair bu geniş məqalədə mühasibat uçotunda düzgün sənədləşdirmə və auditoriya standartlarının əsas aspektlərini və bunlara riayət edilməsinin vacibliyini vurğuladıq. Ümumiləşdirsək əgər, ilk olaraq mühasibat uçotu üzrə təlimatların tədqiqi maliyyə hesabatlarının və idarəetmənin əsasını təşkil edən prinsiplərin, standartların və təcrübələrin daha dərindən başa düşülməsinə gətirib çıxarır. Bu təlimatlara riayət etməklə təşkilatlar maliyyə əməliyyatlarında şəffaflığı, hesabatlılığı və etibarlılığı artıra, nəticədə daha yaxşı qərarların qəbul edilməsini və davamlı biznes təcrübələrini dəstəkləyə bilərlər.

Daha sonra, mühasibat uçotunda sənədləşdirmə dedikdə, maliyyə əməliyyatlarının və hadisələrin sistemli və mütəşəkkil şəkildə qeydə alınması prosesi başa düşülür. Bu, hesab-fakturalar, qəbzlər, çeklər, jurnallar, kitablar və maliyyə hesabatları kimi müxtəlif növ sənədlərin yaradılmasını və saxlanmasını əhatə edir. Və mühasibat uçotunda sənədləşdirmənin nəticəsi təşkilat daxilində şəffaflığı, hesabatlılığı və məlumatlı qərar qəbulunu dəstəkləyən etibarlı maliyyə qeydlərinin yaradılmasıdır.

Ümumilikdə, mühasibat uçotu standartlarına riayət edilməsinin nəticəsi maliyyə hesabatlarında şəffaflığın, ardıcıllığın və etibarlılığın təşviqidir ki, bu da müxtəlif maraqlı tərəflərə fayda verir və maliyyə bazarlarının sabitliyinə və səmərəliliyinə töhfə verir.

ƏDƏBİYYAT

1. Abbasov Q.Ə. "Mühasibat uçotu", - Bakı. "Apostroff". 2019. - 528 səh.
2. Hüseynova M.S. "Mühasibat uçotu və audit" – Bakı. "SABAH". 2015 – 320 s.
3. Q.Ə.Abbasov, "Mühasibat uçotunun nəzəriyyəsi." Bakı-2009.
4. "Maliyyə və uçot" j. 2000-2014.
5. Mehdiyev V.M. "Milli mühasibat uçotu standartları və kompyuter mühasibatı: mahiyyəti, formalaşdırılması və tətbiq edilməsi problemləri". Bakı,"SABAH" nəşriyyatı, 2014. 228 s.
6. Salahov Ə.S., Mehdiyev V.M. "Mühasibat uçotu." Dərslik.Bakı,"3 saylı Bakı mətbəəsi" ASC, 2016. 566 s.
7. Баканов М., Гофьман Г., Капелюш С. "Проблемы рентабельности торговли". М., "Экономика", 2007.
8. Белоусов М. С., Дундуков П. С., Калупов В. Г. и др. "Бухгалтерский учет в торговле", Издательство 3-Е, переработ. М. "Экономика", 2004.
9. Бухгалтерский учет в зарубежных странах: учебник / Соколов Я.В., Бутынец Ф.Ф., Горецкая Л.Л., Панков Д.А./ – М.: 2005. - 672 с.
10. "Бухгалтерийский учет" ж. 2007-2014. 15.
11. Капелюш С, Нестеров М. "Бухгалтерский учет и хозрасчет в торговле." ж. "Бухгалтерский учет", 2009.
12. Кравченко Л.И. Экономический анализ деятельности предприятий торговли и общественного питания. Минск, "Высшая школа", 2007.
13. Николаева С.А. Особенности учета затрат в усдовиях рынка: система «директ-костинг»: теория и практика. - М.: Финансы и статистика. 1998. – 147 с.

Тюркан Азер кызы Азери
Университет Одлар Юрду, бакалавр
e-poçt: turkanazeri936@gmail.com

Руководство по бухгалтерскому учету: документация и стандарты аудита

Резюме

Цель исследования - В бухгалтерском учете это исследование и краткое изложение важности определения, документирования и стандартов основных аспектов руководящих принципов бухгалтерского учета.

Методика исследования - В исследовательской работе использованы сравнительный анализ, обобщение теоретического материала, системный подход и методы анализа.

Значение применения исследования. Результаты проведенного исследования, сформулированные идеи могут быть учтены и использованы для развития будущей деятельности бухгалтерского учета и аудита.

Результаты исследования - Знание аудиторских стандартов документации и информации, глубокое знание принципов бухгалтерского учета и умение применять их на практике могут гарантировать, что аудиты в этой области проводят свою работу правильно, прозрачно и систематически. Кроме того, рекомендации и идеи, предоставленные в ходе исследования, могут сыграть важную роль в создании прочной финансовой базы, которая поддерживает прозрачность, подотчетность и принятие обоснованных решений в бухгалтерском учете.

Оригинальность и научная новизна исследования - Изучены и представлены в систематизированном виде основные аспекты бухгалтерского учета как в международной сфере, так и в нашей стране.

Ключевые слова: бухгалтерский учет, GAAP, МСФО, руководства, документация, стандарты.

Turkan Azer Azeri
Odlar Yurdu University, Bachelor
e-poçt: turkanazeri936@gmail.com

Accounting guidelines: documentation and audit standards

Summary

The purpose of the study - In accounting, it is a study and summary of the importance of defining, documenting and standards the main aspects of accounting guidelines.

The research methodology - Comparative analysis, generalization of theoretical materials, systematic approach and analysis methods were used in the research work.

The applied importance of the research - The results of the conducted research, defined ideas can be taken into account and used for the development of the future activity of accounting and audits.

The results of the research - Being familiar with the audience standards for documentation and information, knowing the accounting guidelines in depth, and being able to apply them in practice can ensure that audits in this field conduct their work correctly, transparently and systematically. In addition, the recommendations and insights provided during the research can play an important role in creating a sound financial base that supports transparency, accountability and informed decision-making in accounting.

The originality and scientific novelty of the research - The main aspects of accounting both in the international sphere and in our country were studied and presented in a systematized form.

Key words: accounting, GAAP, IFRS, guidelines, documentation, standards.